

NINA KRAŚKO*

Poznań a początki socjologii w Polsce **

1. Prekursorzy socjologii

Polski nie było mapie politycznej Europy, kiedy pojawiła się socjologia jako dyscyplina aspirująca do pozycji nauki akademickiej. Na ziemiach polskich działały tylko trzy uniwersytety: Uniwersytet Warszawski, Uniwersytet Jagielloński – w Krakowie i Uniwersytet Franciszka I we Lwowie. Niektórzy z pierwszych autorów podejmujących problematykę socjologii kształcili się na tych uczelniach. Młodzież polska mogła także studiować we wszystkich uniwersytetach europejskich i z tej możliwości korzystała. Ponadto ludzie często zmieniali miejsce zamieszkania, podróżowali do obcych krajów, na miejscu poznając najnowsze prądy myśli europejskiej i osiągnięcia europejskich nauk humanistycznych. Podobnie jak socjologowie z Europy Zachodniej, Polacy zajmujący się problematyką socjologiczną mieli różne życiorysy, pracując poza instytucjami naukowymi, często działali w ruchu socjalistycznym lub narodowym. Socjologia, którą zajmowali się amatorsko, miała stanowić teoretyczne uzasadnienie aktywności politycznej.

Przykładowo: Józef Supiński po klęsce powstania listopadowego wyemigrował do Francji, gdzie był dyrektorem przędzalni w Paryżu. Po powrocie do Lwowa pracował w Kasie Oszczędności we Lwowie, w tym czasie uprawiał publicystykę i pisał dzieła naukowe, znajdując uznanie w środowisku naukowym, został członkiem honorowym Akademii Umiejętności i członkiem honorowym Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Poznaniu. Lwów urządził uroczyste obchody pięćdziesięciolecia pracy literackiej i naukowej. Supiński otrzymał doktorat honorowy Uniwersytetu Lwowskiego, a miasto nadało honorowe obywatelstwo. Ksiądz Franciszek Salezy Krupiński, wychowanek szkoły pijarów, ukończył Akademię Duchowną, został księdzem i nauczycielem w szkołach zgromadzenia. Rozwijał zainteresowanie naukowe, słuchając wykładów w Akademii Medyko-Chirurgicznej i Szkole Głównej. Po rozwiązaniu zakonu pijarów został rektorem kościoła pijarskiego i pracował jako prefekt gimnazjum męskiego. Jego kazania przypominały, zarówno treścią, jak i formą, wykłady naukowe. Bolesław Limanowski studiował na uniwersytecie w Dorpacie, słuchał wykładów w Collège de France. Po zorganizowaniu ma-

* Prof. dr hab. Nina Kraśko, Instytut Stosowanych Nauk Społecznych, Uniwersytet Warszawski

** Tekst został przygotowany na jubileusz dziewięćdziesięciolecia socjologii polskiej w Poznaniu, jest to poszerzony głos w panelu noszącym nazwę „Wczoraj polskiej socjologii”.

nifestacji patriotycznej w Wilnie, zmuszony do osiedlenia w guberni archangielskiej, a później woroneżskiej. Studia ukończył i zdobył doktorat kilka lat później na Uniwersytecie Lwowskim. Młodszy o ponad dekadę Aleksander Świętochowski ukończył studia na Wydziale Filologiczno-Historycznym Szkoły Głównej. Doktorat obronił w Lipsku. Obydwaj jeszcze w czasie studiów podjęli działalność publicystyczną, która stała się ich zawodem, publikowali w „Tygodniku Ilustrowanym”, „Przeglądzie Tygodniowym”, „Prawdzie”, „Kulturze Polskiej” i „Humaniście Polskim”. Ludwik Krzywicki (1859-1941) ukończył studia matematyczne na Uniwersytecie Warszawskim, a następnie zaczął studiować medycynę, a kiedy został wydalony, studiował w Lipsku i Zurichu, w Paryżu rozpoczął studia w École d’Antropologie, doktorat uzyskał na Uniwersytecie Lwowskim. Uczestniczył udział w Kongresie Folklorystów, który odbywał się w Chicago. Wcześniej zainteresował się ruchem robotniczym i marksizmem. Brał udział w wydaniu *Kapitału*, sam tłumaczył *Pochodzenie rodziny, własności prywatnej i państwa*. Współpracował z „Przełęczem Tygodniowym”, „Walką Klas” czy „Przedświtem”. Kiedy wrócił do Warszawy, podjął wykłady na Uniwersytecie Latającym.

Ludwik Gumplowicz (1838-1909) był jedną z nielicznych osób zainteresowanych socjologią, który przeszedł prawie klasyczną karierę uniwersytecką. Studiował na Wydziale Prawa UJ, absolutorium uzyskał na uniwersytecie w Wiedniu, a doktorat w Krakowie. Niestety, jak można podejrzewać – z powodu pochodzenia (był Żydem), jak i przekonań antyklerykalnych nie mógł uzyskać habilitacji w UJ. Zarówno habilitację, jak i Katedrę Prawa Ustrojowego, Historii Statystyki i Administracji otrzymał na Uniwersytecie w Grazu (zanim został profesorem, zmienił wyznanie na protestanckie).

Feliks Karol Koneczny (1862-1949), młodszy o kilkadziesiąt lat, uczestniczył w zinstytucjonalizowanym życiu socjologicznym, otrzymał od Akademii Umiejętności stypendium na studia we Włoszech, po studiach współpracował z Komisją Historyczną, a także Komisją Literacką Akademii Umiejętności, pracował także jako bibliotekarz w Bibliotece Jagiellońskiej.

Kazimierz Kelles Krauz (1872-1905), który bardzo wcześnie, bo w szkole średniej rozpoczął działalność polityczną, nie mógł podjąć studiów w Uniwersytecie Warszawskim, dlatego wyjechał na studia do Paryża. Wprawdzie, jak wielu innych przyszłych polskich socjologów, początkowo interesował się naukami przyrodniczymi, ale wkrótce przeniósł się do Collège libre des sciences politiques, które ukończył w 1898 r. Od 1896 r. uczęszczał na wykłady do nowo powstałego Collège libre des sciences sociales w Paryżu, a w latach 1898-1900 prowadził tam wykłady z socjologii marksistowskiej, w 1902 r. wykładał na Uniwersytecie w Brukseli. Kelles-Krauz był aktywnym członkiem Institut international de sociologie, wygłaszał referaty na Międzynarodowych Kongresach Socjologii (na I, II, IV, V). Publikował w „Année sociologique” w „Revue international de sociologie”. Wiele z osób urodzonych w drugiej połowie XIX w., podobnie jak

Kelles-Krauz, Leon Winiarski czy Erazm Majewski, było członkami Międzynarodowego Instytutu Socjologicznego, a także publikowali w „Revue international de sociologie”.

Typową karierę uniwersytecką miał Leon Petrażycki (1867-1931) – po ukończeniu gimnazjum w Witebsku podjął studia na Uniwersytecie Kijowskim, przez dwa lata studiował medycynę, a później przeniósł się na studia prawnicze. Po studiach został skierowany na stypendium do Berlina. Studia uzupełniał w Heidelbergu i w Paryżu. Doktorat uzyskał na Uniwersytecie w Petersburgu, tam uzyskał kolejne tytuły profesorskie, pełnił funkcję dziekana.

Kiedy w 1910 r. powołano na Wydziale Teologicznym Katedrę Socjologii Chrześcijańskiej, prorektor UJ prof. Józef Łazarski na otwarciu roku akademickiego stwierdził: „Na wydziale teologicznym zaszła bardzo istotna zmiana. Zamianowany bowiem został Profesorem zwyczajnym ks. dr Kazimierz Zimmermann, znany ze swych prac socyolog chrześcijański. Katedra ta, której utworzenia domagał się nie tylko wydział teologiczny, ale cały Uniwersytet jest pierwszą katedrą socjologii w monarchii austriackiej a doszła do skutku dzięki życzliwości J. E. Ministra W. i O., oraz P. Szefa Sekcyi Ćwiklińskiego”¹.

Wypowiedź ta świadczy, że sprawa katedry socjologii na uniwersytecie była dyskutowana już wcześniej. W styczniu 1910 r. Koło Filozoficzne prosiło o udzielenie Auli na dwa odczyty Krzywickiego, ale Senat odmówił, motywując, że mogą z niej korzystać tylko uczeni UJ i członkowie PAU². Aleksander Gella i Władysław Kwaśniewicz twierdzą, że jako kandydatów na kierownika katedry socjologicznej wymieniano Ludwika Gumpłowicza, Ludwika Krzywickiego, Krzysztofa Kelles-Krausa i Edwarda Abramowskiego.

Stworzenie katedry socjologii chrześcijańskiej i powołanie na nią ks. dra Zimmermanna potraktowane zostało przez młodzież akademicką i kręgi określające się jako postępowe i socjalistyczne jako przykład wzrostu wpływów klerykalnych.

Przedmiotem rozlicznych docinków stała się książka ks. dra Zimmermanna *Moja pani. Studium z natury. Przyczynek do psychologii księżych gospodyń*. Socjalistyczny „Naprzód” pisał, że praca będzie służyła studentom jako skrypt z socjologii. Zapowiedź wykładów publicznych z socjologii chrześcijańskiej dla całego uniwersytetu wywołała protest młodzieży postępowej i konflikt z władzami uczelni. Studenci przeciwni nominacji postanowili nie dopuścić do wykładu ks. Zimmermanna. Uprzedzając ich zamiary, młodzież narodowa zajęła salę wykładową, wówczas młodzież przeciwna ks. Zimmermannowi zgromadziła się w przedsionku Collegium Novum, nie dopuszczając do gmachu potencjalnych słuchaczy jego wykładu, później zorganizowała bez zezwolenia władz

¹ *Kronika Uniwersytetu Jagiellońskiego 1909/1910 za rektoratu prof. dr Józefa Łazarskiego i otwarcie roku szkolnego w d. 12 października 1910 przez nowego rektora prof. dr Augusta Witkowskiego*, Kraków 1911, s. 7.

² Protokół III nadzwyczajnego posiedzenia Senatu Akademickiego z dnia 28 stycznia 1910 r. Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego [dalej: Archiwum UJ], Sygn. S.II.84.

uczelni wiec. Za karę władze uniwersytetu relegowały kilku studentów. Reakcją na relegację był strajk w uczelni. Na wezwanie senatu UJ interweniowała policja i wojsko. Senat UJ wystąpił do władz w Wiedniu z wnioskiem o rozwiązanie uniwersytetu, a kiedy to nastąpiło, strajki solidarnościowe podjęli studenci innych uczelni polskich w Galicji, co skończyło się rozwiązaniem tych uczelni³.

Studenci żądali oddzielenia wydziału teologicznego od uniwersytetu i powołania katedry socjologii (bez żadnych określników) na wydziale filozoficznym. Tę ostatnią sprawę obiecał załatwić Minister Wychowania i Oświaty, bowiem sprawa stanęła na forum Izby Posłów w Wiedniu i do sporu włączyły się centralne władze Cesarstwa. Młodzież przegrała spór z władzami uczelni. Pomysł wprowadzenia socjologii na Wydziale Filozoficznym nie uzyskał poparcia środowiska uniwersyteckiego. Profesorowie Franciszek Bujak i Władysław Heinrich wystosowali 21 listopada 1911 r. w tej sprawie list do Rady Wydziału, w którym postulowali powołanie komisji mającej rozpatrzyć, czy katedra socjologii jest potrzebna, a w razie pozytywnej odpowiedzi skierować odpowiedni wniosek do ministra oświaty i wychowania. Po pół roku, 26 czerwca 1912 r. prawie wszyscy członkowie komisji (z jednym wyjątkiem) stwierdzili, że „[...]wykłady z socjologii są pożądane i potrzebne”⁴, ale przed I wojną nie podjęto starań o powołanie katedry. Książd Zimmermann pozostał profesorem UJ aż do śmierci, zmarł w 1925 r., pełniąc godność rektora uniwersytetu.

Mimo że Supiński uważany jest za ojca socjologii polskiej, nie nazywał socjologią dyscypliny, którą analizował i propagował, ale fizyką społeczną. Miała to być jednak nauka podobna do socjologii Augusta Comte’a. Comte’a jako twórcę socjologii i socjologię jako nową naukę przedstawiły środowisku polskiemu dwie osoby: ks. Franciszek K. Krupiński i Bolesław Limanowski. Pierwszy z nich zapoznawał polskich czytelników z poglądami A. Comte’a, Emila Littrego, Johna S. Milla, Herberta Spencera. Praca doktorska Limanowskiego, obroniona w 1869 r. we Lwowie, była poświęcona Comte’owi i pozytywizmowi.

Prace Comte’a na temat socjologii i nauki pozytywnej były znane środowiskom intelektualnym i opiniotwórczym, były jednak rzadko przekładane na język polski, najczęściej tłumaczonym na język polski i czytany był Spencer. Jak pisze Jerzy Szacki: „Comte

³ S. Konarski: *Zimmermaniada w Uniwersytecie Jagiellońskim (1910-1911)*, s. 135-204, [w:] H. Dobrowolski, M. Francic, S. Konarski: *Postępowe tradycje młodzieży akademickiej w Krakowie*, Kraków 1962, s. 133-204.

⁴ Profesorowie: F. Bujak i W. Heinrich 25 listopada 1911 r. wystąpili z pismem do dziekana Wydziału Filozoficznego z wnioskiem o powołanie komisji w sprawie katedry socjologii. Komisja uznała, że wykłady z socjologii są potrzebne. Na posiedzeniu Komisji, które odbyło się 26 czerwca 1912 r., tylko prof. Krzyżanowski był przeciwny. Archiwum UJ, Teczka Katedry Socjologii i Etnologii. Sygn. WF.II.133.

został tu odkryty stosunkowo późno, kiedy na porządku dnia europejskiego życia umysłowego znajdowały się już koncepcje Bucle'a, Darwina, Spencera, Marksa i wielu innych, młodszych od niego autorów. Warszawa odrabiała w krótkim czasie lektury i przemyślenia, które na Zachodzie rozpoczęły się kilkadziesiąt lat wcześniej. Sięgała jednocześnie po dzieła wielu różnych myślicieli, którzy zdawali się zgodnie zapowiadać erę triumfów nauki. Ówczesna myśl polska była nastawiona na jak najszybsze przyswojenie sobie wszystkiego, cokolwiek mogło służyć jako ideologia reedukującego się społeczeństwa, i nie troszczyła się zbyt o doktrynalną czystość⁵. Pozytywizm miał pomóc społeczeństwu myśleć realistycznie, uchronić je przed mrzonkami romantyzmu i mistycyzmu. Przyjmowano, że cały świat działa zgodnie z prawami przyrody, które obejmują również społeczeństwo. Uznawano, że nauka opiera się na doświadczeniu, uczoney może interesować się tylko tymi zjawiskami, które poddają się obserwacji i badaniu, a nie poszukiwać „istoty rzeczy”, nauka miała być obiektywna i intersubiektywna, a nie zbiorem subiektywnych sądów i mniemań. W tym okresie niewiele było kontaktów z nauką amerykańską, ale można odnotować przyjazd Lestera Warda na siedemdziesięciolecie Gumplowicza czy wizytę Krzywickiego na kongresie etnologicznym w USA.

2. Początki socjologii jako nauki instytucjonalnej

W Polsce niepodległej oprócz Uniwersytetu Jagiellońskiego i Uniwersytetu Lwowskiego rozpoczęły działalność nowe: otworzono polski Uniwersytet Warszawski, reaktywowano w Wilnie Uniwersytet Stefana Batorego, utworzono Uniwersytet Poznański, zorganizowano Katolicki Uniwersytet Lubelski, a także Wolną Wszechnicę Polską w Warszawie z oddziałem w Łodzi i Szkołę Główną Handlową. Wielu aktywnych wcześniej socjologów mogło znaleźć swoje miejsce w strukturach uczelnianych. Rzeczywiście wielu autorów zajmujących się wcześniej socjologią objęło katedry na uniwersytetach, ale rzadko były to katedry socjologiczne. Abramowski objął Katedrę Psychologii na Uniwersytecie Warszawskim, Koneczny – Katedrę Historii Europy Wschodniej na Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie, Jan Karol Kochanowski był nawet rektorem Uniwersytetu Warszawskiego, Feliks Młynarski prowadził wykłady w Szkole Głównej Handlowej. Ludwik Krzywicki objął na UW – Katedrę Historii Ustrojów, pracował także w Szkole Głównej Handlowej oraz w Wolnej Wszechnicy Polskiej. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości Petrażycki został profesorem Uniwersytetu Warszawskiego i otrzymał na Wydziale Prawa Katedrę Socjologii.

⁵ J. Szacki: *Wstęp: krótka historia socjologii polskiej* [w:] *Sto lat socjologii polskiej. Od Supińskiego do Szczepańskiego*. Wybór tekstów pod red. J. Szackiego. Warszawa 1995, Wydawnictwo Naukowe PWN, s. 14.

Żaden z nich nie określał przyszłych dróg rozwoju socjologii. Szczególnie dotyczy to Leona Petrażyckiego, który nie zdobył w Polsce pozycji, którą miał wcześniej w Rosji, i która, jak się okazało w przyszłości – rzeczywiście mu się należała. W niepodległej Polsce Ludwika Krzywickiego spotkały wszelkie możliwe zaszczyty: otrzymał nagrodę miasta Warszawy, został członkiem Polskiej Akademii Umiejętności, członkiem Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, członkiem honorowym Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie, przewodniczącym Polskiego Towarzystwa Socjologicznego, otrzymał honorową emeryturę. Prawa rozwoju historycznego po wojnie nie stały się ważnym zagadnieniem socjologicznym, a mimo skierowania swoich zainteresowań na zagadnienia współczesne ciągle był traktowany jako uczonej zajmujący się bardziej historiozofią niż współczesnością.

W rozwoju socjologii najbardziej istotną rolę zaczęły odgrywać inne osoby, przede wszystkim Florian Znaniecki (1882-1958). Kształcił się, podobnie jak inne osoby zainteresowane działalnością naukową, na uniwersytetach z Genewie, Zurichu, a także na Sorbonie i w École des hautes études w Paryżu. Doktoryzował się w Krakowie, na podstawie pracy z filozofii. W latach 1914 do 1920 przebywał w Stanach Zjednoczonych, gdzie zdobywał doświadczenia w systematycznych badaniach naukowych – we współpracy z Wiliame I. Thomasem przygotował *Chłopa polskiego w Europie i Ameryce*, a także wykładał na Wydziale Socjologii Uniwersytetu Chicagowskiego.

Znaniecki chciał podjąć pracę na jednym z uniwersytetów polskich. Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego przesłało 21 października 1919 r. do „Grona Profesorów Wydziału Filozoficznego UJ” list Znanieckiego, w którym ten napisał: „Niniejszym mam zaszczyt przedstawić moją kandydaturę do katedry socjologii lub filozofii na którymkolwiek z uniwersytetów polskich. Nadmieniam przytem, że główną specjalnością moją jest filozofia, że jednak odbywałem dodatkowe dość gruntowne studia socjologiczne, aby zużytkować zebrane materiały do celów filozoficznych, że w ciągu ostatnich lat sześciu pracowałem równorzędnie na obu polach, jak świadczą załączone prace, i wykładałem przez dwa lata jako docent płatny (*lecturer*) na wydziale socjologicznym Uniwersytetu Chicagowskiego. Zdaje się, zwłaszcza porównując świetny stan socjologii amerykańskiej, ze stosunkowo słabym postępowaniem tej nauki w Europie w ogóle, a w Polsce w szczególności, że w obecnej chwili mógłbym być użyteczniejszym jako socjolog, chociaż jestem mniej wyszkolony w tej dziedzinie i mam mniej prac za sobą”⁶.

Władze Uniwersytetu Jagiellońskiego nie zaakceptowały tej kandydatury i Znaniecki znalazł się w nowo powstałym Uniwersytecie Poznańskim, gdzie objął trzecią Katedrę

⁶ List Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego do Grona Profesorów Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Jagiellońskiego. Archiwum UJ, sygn. WF II 133.

Filozofii (filozofii społecznej). Prawie od razu zorganizował przy katedrze Zakład Socjologii, a już w maju katedra została przemianowana na Katedrę Socjologii i Filozofii Kultury (zmiana nazwy została zaakceptowana przez Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dniem 1 października 1920 r.).

W tym czasie w uczelni poznańskiej profesorem etnologii był bardzo młody, bo dwudziestoosmioletni Jan Stanisław Bystron. O Bystronie warto wspomnieć, ponieważ mimo młodego wieku miał znaczący dorobek naukowy również w dziedzinie socjologii. Spod jego pióra wyszedł znakomity tekst poświęcony charakterystyce socjologii polskiej⁷. Bystron, obok zajęć z etnografii, w roku akademickim 1919/1920 r. w półroczu zimowym prowadził w każdym tygodniu trzygodzinne wykłady z socjologii, w których oprócz słuchaczy etnologii mieli uczestniczyć również studenci filozofii i pedagogiki. W półroczu letnim Florian Znaniecki obok wykładu z filozofii społecznej i ćwiczeń z filozofii społecznej podjął dwugodzinny wykład: kierunek socjologiczny w filozofii współczesnej. Dla drugiego roku studiów Florian Znaniecki przedstawiał własny system socjologiczny w czasie czterogodzinnego wykładu z teorii dążności społecznych. Wykład Znanieckiego był zalecany dla wydziału prawa i nauk społeczno-ekonomicznych, w kolejnym trymestrze wykład dotyczył wstępu do socjologii i był uzupełniony ćwiczeniami z socjologii. W roku akademickim 1921/1922 w pierwszym trymestrze Znaniecki przez trzy godziny w tygodniu wykładał teorie indywiduum społecznego, a przez godzinę wstęp do socjologii dla początkujących, a także prowadził ćwiczenia socjologiczne. W tym roku studenci Znanieckiego rozpoczęli badania socjologiczne miasta Poznania. Zajęcia Znanieckiego były przeznaczone także dla Wydziału Prawno-Ekonomicznego, a dla sekcji ekonomicznej były obowiązkowe. W roku akademickim 1923/1924 po raz pierwszy przedstawiono oddzielne zajęcia dla studentów prawa, w czasie których Znaniecki m.in. omawiał zagadnienia psychologii przestępcy i przestępstwa, psychologii zeznań. W tym samym roku akademickim rozpoczęła zajęcia dydaktyczne Ludwika Dobrzyńska-Rybicka. Pod jej kierunkiem omawiano konkretne lektury m.in. książkę Charlesa Abrama Ellwooda: *Sociology in its psychological aspect, New York 1912 r.* czy Emile Boutroux, *Science et religion dans la philosophie contemporain, Paris 1908.*

Władze Uniwersytetu Jagiellońskiego, pierwszej uczelni, w której pojawiło się zapotrzebowanie na katedrę socjologiczną, po wojnie prawdopodobnie nie widziały potrzeby istnienia takiego zakładu, nie ma bowiem żadnej wzmianki w zachowanych protokołach obrad Senatu czy Rady Wydziału Filozoficznego. Natomiast uznawano za niezbędne powołanie Katedry Etnologii, a jako jej kierownika widziano Bronisława Malinowskiego,

⁷ *Rozwój problemu socjologicznego w nauce polskiej*, „Archiwum Komisji do Badania Historii Filozofii w Polsce” 1917, t. I, cz. 2, s. 256-258.

absolwenta UJ. Podjęto z nim oficjalną korespondencję, zgadzając się na łączenie pracy w Krakowie ze stanowiskiem wykładowcy w London School of Economics⁸. Dopiero jednoznaczna odmowa ze strony Malinowskiego i zagrożenie, że nieobsadzona katedra może zostać zlikwidowana sprawiły, że zaczęto rozglądać się za innym kandydatem⁹. Wybór padł na Jana Stanisława Bystronia, który wówczas był profesorem Uniwersytetu Poznańskiego.

3. Stabilizacja socjologii jako nauki akademickiej

Od roku akademickiego 1927/1928 można uznać, że socjologia stała się samodzielnym kierunkiem studiów. Pojawiają się nowe tematy wykładów, np.: metoda badań socjologicznych była tematem całorocznego dwugodzinnego wykładu. W czasie pierwszego semestru uczono stawiania zagadnień, w drugim omawiano gromadzenie i organizowanie materiałów, w trzeciej – rozwiązywanie problemów badawczych. Ponadto omawiano zagadnienia teoretyczne. W tym roku była to socjologia narodu – trzygodzinny wykład. Tematykę tę uzupełniało seminarium socjologiczne.

W dniu 7 kwietnia 1930 r. minister wyznań religijnych i oświecenia publicznego zatwierdził program studiów i egzaminów na stopień magistra filozofii w zakresie socjologii, który przygotował Znaniński¹⁰. Żeby przystąpić do egzaminu magisterskiego i obrony pracy magisterskiej, student musiał wysłuchać wykładów, aktywnie uczestniczyć w ćwiczeniach i seminariach, przez rok brać udział w badaniach terenowych oraz zdać osiem egzaminów, w tym:

- trzy egzaminy kursowe z socjologii (socjologia systematyczna, historia socjologii, metodyka i technologia badań socjologicznych). Egzaminy te student mógł zdawać po 2 latach uczęszczania na wykłady i seminaria;
- egzamin z etnologii z geografią lub ze statystyki z demografią;
- egzamin z historii w zakresie zainteresowań jednej z katedr historycznych (program zalecał historię społeczną, historię kultury lub historię gospodarczą);
- egzamin z filozofii, ze szczególnym uwzględnieniem psychologii;
- egzamin z jednego z wybranych działów socjologii, z którego student musiał wykazać się pogłębioną wiedzą;

⁸ Por. protokoły z posiedzeń grona profesorów Wydziału Filozoficznego na Uniwersytecie Jagiellońskim, w dniach 21 maja 1920, 10 marca 1922, 20 października 1922. Archiwum UJ sygn. WF.II.48.

⁹ Por. protokoły z posiedzeń grona profesorów Wydziału Filozoficznego na Uniwersytecie Jagiellońskim, w dniach 16 lutego 1923, 22 czerwca 1923, 12 grudnia 1924. Archiwum UJ sygn. WF.II.48.

¹⁰ „Dziennik Urzędowy Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego Rzeczypospolitej Polskiej”. 1930, Roczn. 13, par. 75, s. 239.

- zakończony egzaminem pogłębiony kurs jednego z przedmiotów reprezentowany w dziale humanistycznym lub geografii, względnie antropologii z działu przyrodniczego, z dziedziny nauk prawno-ekonomicznych: z ekonomii, teorii państwa lub ogólnej teorii prawa.

Student mógł wybrać, czy pisać pracę magisterską z socjologii teoretycznej czy praktycznej. W tym ostatnim przypadku wymagano uwzględnienia zagadnień teoretycznych związanych z danym tematem. Program przewidywał, że student będzie studiował pod kierunkiem profesora, i w porozumieniu z nim wybierze przedmioty fakultatywne.

Od roku 1930/1931 dydaktyka wzbogaciła się o wychowanków Znanieckiego – najpierw ks. Franciszka Mirka, który wykładał historię socjologii, Józefa Chałasińskiego, który zajmował się dydaktyką i metodyką nauki o Polsce i świecie współczesnym. W następnych latach do grona wykładowców dołączył Tadeusz Szczurkiewicz, który prowadził wykład z zarysu socjologii, a także Józef Orchowski, Władysław Okiński, Urszula Wenska i Jan Szczepański.

Wkrótce po objęciu katedry Znaniecki podjął starania o utworzenie instytutu naukowego, który umożliwiłby realizację badań, a także realizację działalności badawczej i wydawniczej. W 1921 r. powstał Instytut Socjologiczny, który w 1927 r. udało się przekształcić w instytucję ogólnopolską. Statut instytutu zmieniał się w okresie dwudziestolecia międzywojennego (stał się instytucją ogólnopolską, później powstały oddziały w innych miastach), ale zasadnicze cele pozostały te same. Statut (wersja z 1938 r.) stwierdzał, że instytut został powołany do realizacji celów naukowych i miał realizować następujące zadania: (1) Zbieranie i opracowywanie wszelkich materiałów aktualnych i historycznych dotyczących życia społecznego Polski i innych krajów, nabywanie dokumentów osobistych o socjologicznej wartości, ogłaszanie konkursów na materiały i opracowania socjologiczne, prowadzenie badań ankietowych itp.; (2) Współdziałanie z odpowiednimi instytucjami w kształceniu przyszłych badaczy-socjologów oraz pracowników społecznych w obserwacji, gromadzeniu materiałów, pisaniu prac naukowych i wykorzystania wiedzy w praktycznej działalności; (3) Organizowanie posiedzeń dyskusyjnych i odczytów dla członków Instytutu i odczytów publicznych; (4) Wydawanie prac z zakresu socjologii teoretycznej i stosowanej w języku polskim i obcym oraz fachowego pisma socjologicznego; (5) Wymiana materiałów, współpraca z instytucjami i towarzystwami socjologicznymi w kraju i za granicą w zakresie badań i wydawnictw; (6) Gromadzenie zbiorów i utrzymywanie bibliotek i archiwum socjologicznego; (7) Uzyskiwanie środków materialnych z funduszy państwowych, samorządowych, ze składek i zapisów osób, stowarzyszeń, instytucji prywatnych, dochodów z wydawnictw, z odczytów itp.

W tym okresie rozwijały działalność także inne instytuty badawcze podejmujące badania empiryczne problemów społecznych, przede wszystkim Instytut Gospodarstwa Społecznego i Instytut Spraw Społecznych, a także Państwowy Instytut Kultury Wsi.

Dyrektorem PIS był Znaniecki, jego zastępcą Chałasiński, który był także dyrektorem PIKW. IGS-em kierował Ludwik Krzywicki, ISS – Władysław Kornilowicz. Ogromnym dorobkiem tych instytutów było zebranie pamiętników chłopów, bezrobotnych i emigrantów. Zbieranie pamiętników było świadomą decyzją kierownictwa instytutów. Wynikało ono z przyjętej metodologii badań społecznych.

Dzięki staraniom Znanieckiego w 1931 r. powołano Polskie Towarzystwo Socjologiczne. W dniach 26-28 marca 1931 r. w Poznaniu odbył się Pierwszy Zjazd Socjologów Polskich. Instytut Socjologiczny powołany w 1921 r. został w 1927 r. przekształcony w Polski Instytut Socjologiczny.

Publikacje socjologiczne zaczęły się systematycznie ukazywać w czasopiśmie naukowych wychodzących w Poznaniu. W 1925 r. w piśmie „Ruch Prawniczy i Ekonomiczny” pojawił się nowy dział, w całości poświęcony socjologii. Poszerzenie zainteresowań wyraziło się również w rozszerzeniu tytułu, od tego czasu pismo nazywa się „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”. W dziale socjologicznym, którym kierowali profesorowie Jan S. Bystron i Czesław Znamierowski, przez długi czas nie zamieszczano samodzielnych opracowań socjologicznych, jedynie przedstawiano i omawiano piśmiennictwo socjologiczne.

Pierwsze czasopismo poświęcone w całości socjologii ukazało się w Poznaniu. Był to założony w 1930 r. „Przegląd Socjologiczny”, organ Polskiego Instytutu Socjologicznego. Jego redaktorem naczelnym został Florian Znaniecki, sekretarzem i redaktorem odpowiedzialnym – Tadeusz Szczurkiewicz. W skład Komitetu Redakcyjnego wchodził: Stefan Błachowski, Józef Chałasiński i Ludwik Bykowski. Redakcja była więc czysto poznańska.

W piśmie informowano o wydarzeniach z życia środowiska socjologicznego. W 1-2 numerze „Przeglądu Socjologicznego” z 1931 r. ukazała się krótka notka zjeździe socjologów. W tym samym numerze pisma redakcja poinformowała również o Pierwszym Międzynarodowym Kongresie Socjologów. Drugi zjazd socjologiczny odbywał się w dniach 1-3 listopada 1935 r. Tym razem „Przegląd Socjologiczny” nie ograniczył się do krótkiej informacji, ale zamieścił duże sprawozdanie z obrad Zjazdu.

Socjologowie publikowali także w innych periodykach poświęconych szerszym zagadnieniom kultury, wychowania, naukoznawstwa itp. Jednym z najważniejszych periodyków była „Wiedza i Życie” – miejsce publikowania dla socjologów warszawskich. Jednym z członków redakcji był Aleksander Hertz, socjolog właściwie działający na marginesie instytucjonalnej socjologii polskiej (uczył przez parę lat socjologii w Państwowym Instytucie Teatralnym). Publikacje socjologiczne ukazywały się także w takich pismach, jak: „Nauka Polska” (Ossowski, Rybicki, Dobrowolski), „Chowanna” (Chałasiński), „Kultura i Wychowanie”, a także w czasopiśmie społeczno-politycznym, jak „Droga” (Hertz, Znaniecki).

Dopiero wtedy, kiedy socjologia stała się odrębnym kierunkiem studiów, również inne uniwersytety zaczęły starać się o sformalizowanie zainteresowań socjologicznych.

W kolejnych latach katedry socjologiczne objęli Jan S. Bystron (1892-1964), Stefan Czarnowski (1879-1937) i Kazimierz Dobrowolski (1894-1987). Wszyscy oni mieli za sobą studia lub stypendia w europejskich uczelniach europejskich, Dobrowolski w Wiedniu i na Sorbonie w Paryżu, a także w London School of Economics, Bystron – w École pratique des hautes études w Paryżu, Czarnowski na uniwersytetach w Lipsku, Berlinie, i École pratique des hautes études w Paryżu. Jednak ich wpływ na sposób uprawiania socjologii w Polsce był o wiele mniejszy niż Znanieckiego

Na Uniwersytecie Jagiellońskim zajęcia z socjologii pojawiły się w drugiej połowie lat dwudziestych. W 1926/1927 r.¹¹ Bystron, który prowadził wykład psychologia społeczna, rozszerzył zakres proseminarium etnograficznego o elementy socjologiczne. W roku 1927/1928 przez jeden trymestr wykładał socjologię, w następnym roku wykład ten trwał już dwa trymestry. Był to wykład kursowy dla studentów etnografii.

Dnia 19 marca 1930 r. katedra Bystronia na Uniwersytecie Jagiellońskim została przemianowana na Katedrę Socjologii i Etnologii. Znamienne, że w protokole z posiedzenia komisji powołanej do rozpatrzenia tej sprawy, zaznaczono „sprawa osobista”. Bystron tylko kilka lat kierował tą katedrą, w 1934 r. objął Katedrę Socjologii UW. Katedrę w Krakowie objął Kazimierz Dobrowolski.

Stefan Czarnowski dopiero w roku 1930/1931 uzyskał nominację na profesora i organizował na Uniwersytecie Warszawskim Zakład Socjologii i Historii Kultury. W jego zakres wchodziło proseminarium i seminarium z historii kultury oraz seminarium socjologiczne. Proseminarium było wspólne dla studentów socjologii i historii kultury. Socjologia i historia były dla Czarnowskiego dwoma spojrzeniami na zjawiska społeczne i kulturowe. Pisał o tym nie tylko w pracach naukowych, ale również w *Sprawozdaniu z działalności zakładu* w roku 1931/1932: „Działalności pedagogicznej Zakładu Socjologii i Historii przyświecała i przyświeca nadal myśl, że połączenie w nim socjologii z historią kultury nie jest li tylko formalnym, ale odpowiada faktom zasadniczym, mianowicie temu, że z jednej strony, zjawisko kulturowe jest w istocie swej społeczne i, by być w pełni zrozumiałe, winno być traktowane socjologicznie. Z drugiej, że każdy fakt społeczny, a więc i kulturowy jest historycznym i winien być historycznie badany. Zgodnie z tym założeniem w Seminarium Historii Kultury kładziony jest (nacisk? – NK) na oblicze rozpatrywanych zagadnień, w Seminarium Socjologicznym na ich genezę tak by uczestnicy ćwiczeń jednych i drugich wdobyli się w dostrzeganie nie zawsze jednego

¹¹ Uniwersytet Jagielloński. *Spis wykładów w roku 1926/27. Dział Prehistoria i etnografia*. Kraków 1926.

oblicza faktów”¹². W czasie proseminarium analizowano m. in. związki grupy z obszarem zamieszkania, różne formy tego związku, takie jak sąsiedztwo, zasiedlenie, zawłaszczenie, wyrazy kulturowe tego związku – kulty lokalne, pielgrzymki itd. W roku 1932/33 Czarnowski utworzył Koło Socjologii Pozytywnej studentów UW i powołał Komisję Archiwum Społecznego. Zadaniem tych instytucji było zebranie materiałów i ustalenie zależności między skupieniem przestrzennym ludności robotniczej a jej cechami społeczno-ekonomicznymi.

Socjologia rozwijała się też w uczelniach prywatnych, przede wszystkim w Wolnej Wszechnicy Polskiej, w której w roku 1918/1919 Ludwik Krzywicki, który dla studentów Kolegium Humanistycznego wykładał historię cywilizacji, dla studentów nauk historycznych – dzieje kultury powszechnej, a dla studentów nauk społecznych i prawnych – socjologię, analizując czynniki rozwoju społecznego. W kolejnych latach obok Ludwika Krzywickiego zajęcia prowadził St. Kempner i Adam Samuel Ettinger, a także Leon Petrażycki. W 1923/1924 podjął zajęcia ze wstępu do religioznawstwa Stefan Czarnowski. W latach trzydziestych zespół dydaktyczny Wolnej Wszechnicy został uzupełniony o dwie osoby: Józefa Chałasińskiego i Stanisława Rychlińskiego – docenta Wyższej Szkoły Handlowej.

Z perspektywy czasu widać, że w okresie międzywojennym socjologowie prezentowali różne wizje socjologii: większość z nich wyróżniała problematyka, a nie specyfika podejścia badawczego. W socjologii polskiej da się jednak zauważyć dwie odmienne teoretyczne wizje socjologii.

Jedną, to tą, którą reprezentował przede wszystkim Znaniński w pracy *Wstęp do socjologii*¹³, zawierającej założenia teoretyczne socjologii. Praca ta mogła w pewnym stopniu pełnić rolę podręcznika akademickiego. Znaniński zredagował i opatrzył wstępem przetłumaczony przez studentów podręcznik Parka i Burgessa *Wprowadzenie do nauki socjologii*¹⁴. Drugie podejście, odwołujące się do Durkheima, przedstawiał Stefan Czarnowski m.in. w *Kulturze*¹⁵. Czarnowski poprzedził wstępem i uzupełnił podręcznik *Wprowadzenie do socjologii* René Mauniera, przedstawiający główne zagadnienia socjologii z pozycji socjologii szkoły durkheimowskiej¹⁶. Niemniej socjologowie mieli świadomość socjologii jako jednej wspólnej dziedziny, o czym świadczyły opinie pisane przy

¹² *Sprawozdanie z działalności Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Warszawskiego za rok 1931-32*. Zakład Socjologii i Historii Kultury. Warszawa 1932, s. 82-86.

¹³ Znaniński F., *Wstęp do socjologii*, Poznań 1922, Księgarnia Gebethnera i Wolffa.

¹⁴ Park R.E., Burgess E. W., *Wprowadzenie do nauki socjologii*. Poznań 1926 Fiszer i Majewski.

¹⁵ Czarnowski S., *Kultura*, Warszawa 1938, Wiedza i Życie.

¹⁶ Maunier R., *Wprowadzenie do socjologii*; z upow. aut. spolszczyła Nina Assorodobraj, opatrzył przedmową i uzupełnił Stefan Czarnowski. Warszawa, 1932, Nasza Księgarnia.

okazji obejmowania katedr socjologii oraz recenzje z prac pisanych przez innych. Najlepszym przykładem jest wypowiedź Znanieckiego w księdze jubileuszowej poświęconej życiu i twórczości Ludwika Krzywickiego¹⁷

4. Konkurowanie środowisk socjologicznych Poznania i Warszawy

W drugiej połowie lat trzydziestych Warszawa zaczęła konkurować z Poznaniem. W 1934 r. Uniwersytet Warszawski powołał drugą Katedrę Socjologii, powierzając ją Janowi S. Bystroniowi.

Czarnowski coraz więcej uwagi i miejsca w wykładach poświęcał zagadnieniom szczegółowym, takim jak socjologia pracy, socjologia religii, socjologia poznania. Taki stan rzeczy trwał do 1937 r., to znaczy do śmierci Czarnowskiego. Bystron w pierwszym trymestrze każdego roku akademickiego prowadził wykład kursowy z ogólnych problemów socjologii (zarysu socjologii) i wykład z zagadnień szczegółowych, np. socjologia literatury, socjologia szkoły. W następnych trymestrach obydwie wykłady dotyczyły problemów szczegółowych. Prowadził też całoroczne proseminarium i seminarium. W roku akademickim 1936/1937 Józef Chałasiński, docent socjologii, objął stanowisko adiunkta w katedrze Bystronia i rozpoczął wykład z ćwiczeniami z metodyki badań socjologicznych. W następnym roku akademickim etat asystenta objął docent Stanisław Ossowski i podjął wykład z ćwiczeniami z psychologii społecznej.

Od 1935 r. „Przegląd Socjologiczny” zmienił charakter. Redakcja przeniosła się do Warszawy. Sekretarzem i redaktorem odpowiedzialnym został Józef Chałasiński. Pismo stało się kwartalnikiem wydawanym z udziałem seminariów i zakładów socjologicznych wyższych uczelni w Polsce. Redakcję tworzyli: Znaniecki, Bystron, Czarnowski i Chałasiński, a więc uczeni uznający się za socjologów i zatrudnieni w instytucjach socjologicznych. Zasadniczy skład redakcji pozostaje niezmienny do wojny.

Trudno jednoznacznie zmierzyć i ocenić dorobek dwóch ośrodków uniwersyteckich, wydaje się jednak, że dorobek naukowy socjologów poznańskich przewyższał dorobek środowiska warszawskiego. Świadczy o tym liczba absolwentów socjologii i doktorów. Najwięcej wykształcił ich Znaniecki, najbardziej znanymi byli ks. Franciszek Mirek, Józef Chałasiński i Władysław Okiński¹⁸. Inni kształcili o wiele mniej studentów i wypu-

¹⁷ Znaniecki F., *Znaczenie socjologiczne badań Ludwika Krzywickiego nad społeczeństwami niższymi w: Ludwik Krzywicki. Praca poświęcona jego życiu i twórczości*, Warszawa 1938, Instytut Gospodarstwa Społecznego.

¹⁸ Znaniecki wypromował doktorów: Tadeusz Szczurkiewicz, Józef Chałasiński, Jan Szczepański, Stanisław Kowalski, Władysław Okiński, ks. Walerian Adamski, kilku z nich już przed wojną uzyskało habilitacje. Jak wynika z danych Archiwum Znanieckiego, przez jego seminaria przeszło 41 studentów, wielu z nich po wojnie zrobiło kariery naukowe, nie tylko zresztą w socjologii: Teodor Abel stał się znanym socjologiem amerykańskim, Stanisław Andrzejewski (Andreski) – profe-

cili o wiele mniej absolwentów. Może dlatego, że objęli katedry socjologiczne około dziesięć lat później, a socjologia była drugą, nie zawsze najważniejszą dziedziną ich zainteresowań. W katedrze Stefana Czarnowskiego tylko dwie osoby uzyskały doktoraty z socjologii¹⁹. W Katedrze Socjologii UW u Jana S. Bystronia obroniono tylko jedną pracę doktorską²⁰. Doktorantem Krzywickiego był Stanisław Rychliński, pracownik SGH i WWP²¹.

Niektórych socjologów z okresu międzywojennego możemy traktować jako przedstawicieli subdyscyplin socjologii, na przykład Pertażycki zajmował się pograniczem prawa i socjologii. W drugiej połowie lat trzydziestych zwiększyło się zainteresowanie wybranymi zagadnieniami socjologii. W 1936 r. Władysław Grabski stworzył w Szkole Głównej Gospodarstwa Wiejskiego Zakład Socjologii Wsi. W 1937 r. (po jego śmierci) zajęcia z socjologii objął Wiktor Bronikowski, docent polityki agrarnej, bliski współpracownik Grabskiego. W tym samym roku ukazało się pierwsze pismo poświęcone socjologii wsi: „Roczniki Socjologii Wsi”. Jego inicjatorem i redaktorem naczelnym został Władysław Grabski. Socjologię wsi rozwijał także Józef Chałasiński.

Inne subdyscypliny reprezentowali: Aleksander Hertz – socjologia teatru, Jan S. Bystroń, Paweł Rybicki – socjologia literatury, Czarnowski, Mirek i Znaniecki – socjologia religii. Najczęściej nie były to specjalizacje, ale tylko to jedne z pól zainteresowań tych socjologów. Socjologia polska spełniała więc już wszystkie warunki nauki akademickiej.

sorem Uniwersytetu w Reading, Józef Chałasiński – Uniwersytetu Łódzkiego i UW. Miller-Csorba Helena – pracownikiem UJ, Zygmunt Dulczewski – profesor Instytutu Zachodniego i UAM, Stefan Golachowski – geograf społeczny – pracownik Uniwersytetu Wrocławskiego, Stanisław Kowalski – pedagog – profesor Uniwersytetu Poznańskiego, ks. Franciszek Mirek, profesor KUL, Jerzy Piotrowski – demograf, Jan Szczepański – profesor UŁ, dyrektor Instytutu Filozofii i Socjologii PAN, Tadeusz Szczurkiewicz – profesor socjologii UAM, Witalis Talejko – psycholog UAM, Jerzy Zubrzycki, profesor na Uniwersytecie w Canberze, twórca koncepcji wielokulturowości w Australii. Jeden z bardziej znanych uczniów Znanieckiego – Józef Okiński, zginął w czasie wojny wraz z kompletem studentów socjologii. Kilku studentów przed wojną było znanych w środowiskach katolickich, szczególnie w organizacji Akcji Katolickiej: ks. W. Adamski, Helena Erzepki, Stanisław Orsini-Rosenberg, Andrzej Niesiołowski, Marian Wachowski – większość z nich po II wojnie światowej nie działała w środowisku socjologów.

¹⁹ Pierwszą była praca Artura Bardacha, *Zagadnienie postępu technicznego w marksistowskiej teorii dziejów*, drugą – Niny Assorodobraj: *Warunki wytwarzania się proletariatu przemysłowego u zarania kapitalizmu*.

²⁰ Praca Witolda Dynowskiego, *Isolacja cywilizacyjna woj. wileńskiego i nowogródzkiego*.

²¹ Doktorat Rychlińskiego, *Praca organiczna w Królestwie Polskim po powstaniu styczniowym*.

Poznań and the development of Polish sociology

The article is devoted to the development of Polish sociology from the 19th century until the period of the Second Republic, when sociology became an established academic field. The first Polish sociologists studied sociology at various European universities, but later worked in different professions i.e., Supinski was an owner of a textile weaving shop, Krupinski was a priest and a teacher, while Limanowski, Świetochowski and Krzywicki worked as journalists. Their sociological interest was secondary to their professional life. What is interesting is that they first joined European sociological institutions as members of the Institut international de sociologie (The International Institute of Sociology), gave papers at international Sociological congresses and only much later spoke at Polish conferences. They published in „Annee sociologique” and „Revue international de sociologie.” At times they also taught at different European universities, for example Gumpłowicz taught at the University of Grazu and Petrazycki in the St. Petersburg University. The first sociology programs were established in Poland after it regained its independence: in 1920 Leon Petrazycki was appointed chair of sociology at the University of Warsaw and Ludwik Krzywicki was appointed chair of a program called the history of socio-political systems. Sociology was treated then as an auxiliary academic field for the study of law. Sociology as an autonomous field was first created in Poznan and its main inspirer was Florian Znaniecki. Not until the second decade of the Second Republic was sociology established as a separate department at the universities in Kraków and Warsaw. At the wake of the WWII sociology was a well established academic field in Poland with its own programs of study, research institutes, scholarly journals and a professional association of practitioners.

Key words: Polish sociology, Poznań, Florian Znaniecki

